

պետե կը յիշէ, բայց գրեթէ ամէն անգամ իւրերեւարքէն հանգուցելով Սառքե եւ Երեւելի յատկութիւնները կու տայ՝ զորն որ քարպեցին բարեպաշտ հանգուցելով մը վրայ սովորութիւն ունի գնելու,՝ զոր օրինակ իւր թղթին մէջն ալ Վահանայ մայրը յիշելու աստե՛ն (որն որ այն գրութեան ժամանակ արդէն մեռած էր՝ ուստի եւ անոր վարդաբը վկայ զինքը չէր կրնար կոչել)՝ «Երեւելի մայրն քո Չուիկ» կ'ըսէ: — Ըստ այսմ՝ քարպեցուն պատմութեան գրութիւնը 488էն ետքը կը ձայնէ:

Այսպէս՝ քիչ շատ ճշդիւ գիտեցք՝ թէ երբ Կորիւն, երբ Եղիշէ ու Խորենացի եւ վերջապէս երբ քարպեցի իրենց ծանօթ գրքերը գրեցին: Այսինքն,

Կորիւն գրած է յամի 445—450:

Եղիշէ՝ յամի 470—475:

Խորենացի՝ յամի 480:

Քարպեցի՝ յամի 488—490:

ԶԱգաթանգեղոս եւ զԳ. Բուզանդ առջեւն ունի Կորիւն:

ԶԱգաթանգեղոս, զԳ. Բուզանդ եւ զԿորիւն առջեւն ունի Խորենացին:

ԶԱգաթանգեղոս, զԳ. Բուզանդ, զԿորիւն եւ զԽորենացին առջեւն ունի Ղ. Քարպեցի:

* Այսինքն Տետեկելով Նոյն ժամանակուան ընդհանուր սովորութեան՝ որով Երանանի անունն էր «Ոչ այնչափ պատուաւոր անական» որչափ յայտարար ի Տէր հանգուցելով, ալ կենդանի լիողոր. Եւ. յապարտօք կամ յապարտէջ... (Հանգիստ Յովն. 57. եւ Եւ. ի 2. Յովն. Վ. է Կաթըման, ի Վիճնաւ, 1877. էջ 32):

* Նորագոյն խուզարկութիւն մ'ի Գրեգորէ Խաւաթեան, (Ղըր. Փայալ. Էս գործը Արդիւ. Երես 112.) Տետեկեալ կերպով ունի Քարպեցուն պատմագրութեան թուականին հաշիւը:

* Ղազարայ ոչ է գրեալ Պատմութիւն իւր նախ քան զամի 487. քանզի ի Պատմի իւր զՅոսիանայ Մանգալունով՝ արդէն վախճանեալ համարի զնա: Իսկ հայտարարես այս որպէս յայտ է. փոխեցաւ յաստեացս ի սկզբան ամի 487: Բաց յայտմանէ՝ ընդ հուշ գնին պատմագրաւիս վարսանաց (484) մինչ քանի 487 Ղազար ի Սիւնիս եւ յԱղուանս շրջը՝ ծգողական վարելով կեանս. ուստի եւ անծանօնաս զստուար իմ շարագրել պատմութիւն:

* Յետ այնորիկ անմարթ էր Ղազարայ գոյլ զպատմական երկ իւր եւ յաւուրս հոգաբարձութեան իւրով, Նախ՝ զի պաշտոնն գործոյ առաւել պէտք էն խաղաղութեան հոգւոյ, քան որչափ ինչ էն յայնժամ հանգուցեց հալածելուն Ղազարայ: Եւ երկրորդ՝ եթէ նա զհարզ եւ իթ լինէր գրեալ, — ապա՝ համարձակութեամբ Պաղտոսի մի քստ միոյն թուելով ի թղթին որ առ վահան անմամբ գանձիմ զլատութիւնս, կարէ՛ր արեւոք մոռանալ զայնպիսի մեծագին եւ վահանայ անշափ համեմկ զերկասիրութիւն:

* Ուստի՝ պարտ է ընդունել, թէ Պատմութիւն իւր շարագրեաց Ղազար զկնի հոգաբարձութեան իւրով... այսինքն ի միջի ամաց 490—509: Մինչ քանի 509 ինքնս եւ ոչ անագան, վասն զի ի յաշրջոյ իսկ ամին վախճանեցաւ վահան, որ ի գրեմ Պատմութեան տակաւին կենդանի էր անտարակոյս:»

Եւ այսպէս՝ ճիշդ թուականաց նուազութեան մէջ՝ հիմեքորդ քարու պատմագրաց ճիշդ սանդուղ մ'ունինք, որն որ այս գարը եւրեք մաս կը բաժնեն, — սկիզբ, մէջ ու վերջ: Միայն Եղիշէ է որ իրմէ առիկ պատմագրութիւն մ'առջեւն ունեցած ըլլալը տեղ մը բացայայտ չի ցուցներ, եւ ոչ ալ ուրիշները զինք առջեւնին ունին. ըստ այսմ՝ Եղիշի պատմագրութիւնը կ'ընդացեալ է:

ՔԱՐԹՈՑԱՅԵՆ

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՈՐԱՎԵԼ

ԳՐԻՆՍԻԼԵՆ

ԳԼԻՆԻ Ո.

Նորանշուն որս մը:

Ո. Գաղղիա Սպանիոյ հետ կապող սակաւաթիւ պողոտաներէն մին, որ միանգամայն կառուղի է, Պայտնի հարաւադարձը Վիգորիա ամրոցը կը հանէ: Այս պողոտայէն անցնողը կ'անցնի Պիւսեան քաւառաց անմշակ եւ վարենազոյն կողմերէն: Հոս մշակութեան հետքն անգամ չ'երեւար. եւ իրզք ալ այս խորխուղայ գետնի վրայ մշակութիւնը գրեթէ անվարձ ու անօգուտ է: Անտառը ու մացառք բարձունքը կը ծածկեն, եւ անկէ անգին ցից ժայռէ կը բարձրանան մինչեւ յայն բարձրութիւն, ուր գրեթէ ամբողջ ամառ ձիւնը չի հալիր:

Այս լեռանը ու զարեւու վրայ երկրին հարստութիւնն՝ այծն ու ուշիւր կը մազէն կ'ընեն: Այն հովիւն՝ որ ցնցոտի գրգռէ մը նկարավայել զգեցած ազատ Պապի սեզ կեցուածքով կ'ընեն այս կամ գափնոյ մը յեցեր է, իւր աղքատութեան ու հեղգութեան մէջն ալ այն գողող ազգին պատկերը կ'ընծայեցընէ, որ իւր մեծութեան զազաթն հասած՝ երկուց աշխարհաց օրէնքները սահմանեց:

Այս լեռանց անցքերն ընդհանրապէս ամայի են, եւ խոր լուսութիւնը լեռնաառակի մը կարկաշատ հայտնաբերելով միայն կ'ընդհատի, որ ձիւնաջրով ստուարացած կուսիղեայ որմնը մէջ իրեն անկողին կը պղչէ, եւ խաբկանէ խոթեքբերու վրայէն կը հոսհոսէ երկրին ցածադուն խորամանկները: Նաեւ աւարի վրայ արացող գիշակեր թրուռնոյ մը կերկեքանայն կառաւը մերթ ընդ մերթ անտառաւ ու լեռանց խորական լուսութեան մէջ կը լուռի: Միայն ճամբուն վրայ կենդանութիւն մը կ'երեւայ: Սպանիոյ սահմաններէն անցնելէ ետքը ցից արտ անդ գինեռաններ կան, որ պանդոնեւրով վարժած քաղաքակրթ եւ ուղեւորին նորանշան՝ նաեւ հաճիրու եւ կասկածելի կ'երեւան: Անոնք գիւղական խղիճներ են աղբիւր տեղքով, որոնք բուրբուրէր բանջարոյ պարտեզը եւ քանի մի արտ իր տեւունի, որոնք եթէ արօրի ոչ՝ գէթ երբմիտացանի գոյութեան վրայութիւն կու տան: Դրան

առջև՝ կոնգրէ մը վրայ սովորաբար կը նստի պան-գոկապիտալ ծխախոտ կամ գլանիկ ծխելով, եւ այնպիսի գիրքով՝ իրը թէ Սպանիոյ Թագաւորի պէս Մատրիտի Թագաւորական պալատին սրահներուն մէջ փեղշորը դուռը վեր ի վայր ձեռնուելու ունեն ընդունած ըլլայ։ Այսպէս սեգ կը փայփիլն աշուրներն, այնպէս սեգ ու ինք բունագործաւ մեծ-վայելթեթեմք են իւր ամէկ մէկ շարժումները։ Բայց իւր հիւրերուն առջև գնեւոր բան մը չունի, առ առաւելն աղ ու սոխ։ Ուրիշ ամէն բան այս ճամբէն անցնող կառապաններն ու բազմաթիւ շորեփարներ հետեւորին կը բերեն, եւ ինքն անկիւն մը միայն անոնց կը շնորհէ, ուր իրենց վերամակները գետնի վրայ կը փռեն, եւ փշշոր կ'անցնեն։

Առանձին կենդանութիւն կը տրիւր այս կողմեր այն ատեններէ՝ երբ մեր պատմութիւնը կը ներկայացուի։ Այն ժամանակներն այս գինեատուններու մէջ վառվառն եւ արկալից կենդանութիւն մը կ'երեւար առաւելեւ մինչեւ ցիւր գիշեր։ Առանձին կայսերութեան ժամանակի գաղղկական համալսարան ամէն կողմ կը շարաւ։ Գինեատունները պահանջ եղած էին, որոնց իւրացանչիւր հետեւապաշտը դասակ էր հիւրերիսէր։ Այնչափ բազմութեան ընկալանապէս չլաւող այս տեղերն ինչ որ չէին կրնար առնուլ՝ այն գլուխն ոտայարկ հողէ խցիկներու մէջ կը բանասէր։

Այս այն ճամբան է՝ ուստի գաղղկական բանակը Միւրա սպարապետեան ժամանակ շատ տարի յառաջ Սպանիա մտած էր, Պարագինեան աթոռին տեղ Կարսէնեան աւերելով Թագաւորութիւն մը հաստատելու համար։ Բայց Սպանիացիք այլեւայլ զաւառաց հակառակ կողմնացում իւնենեով պատակաւոր, Կարսոյ Դ. ին հրաժարելէն ետեւ իրենց ֆեւձանայոյ Թագաւորին եւ հայրենաց անկախութեան համար ոտք լծան։ Չորս տարի վերջապետական պատերազմէն այնպիսի աստուածութեամբ կը զայրանէր՝ որ նորագոյն պատմութեան մէջ նման չունի։ Ոչ միայն ներքին, այլ եւ հրամայեալ էր ամենայն ինչ որ թշնամի միտս կրնար հասցնել։ Գաղղիացիք սպանիացի գերիները հրաջանահար կ'ընէին, եւ Սպանիացիք իրենց թշնամիքը շղթաներու տակ կը մեղսեցնէին։ Բայց դաշտի վերայ, քաղաքներու, գեղերու նսեւ եկեղեցաց մէջ զիրար կը զարնէին։ Բարեկամ ու թշնամի հունձքն ու գեղերը մեկի կը գործընէին, եւ ասանձինք կերպով լերանց վրայ կը սողնէին Պատերազմող (Guerrilleros) անուանեալներն որ բովանդակ պատերազմին անուան հետ իրենց նկատառութիւն առնին։ Այսպիսի յարաբերութեանց մէջ բացարձակ հարկ էր Գաղղիացիք դրաւել այն ուսկաւածիւ ճամբաներն, որ զԳաղղիա Սպանիոյ հետ կը կապէին, եւ որոնց վրայէն պատերազմող նոր գունդ, պարէն ու ասպմածք պիտի բերուէր։ Բայց չկարծուի թէ գաղղիացի զօրաց ջանք մի գաւառի կարող ըլլայ երկրին խողալով իւրեւ պահել։ Իրենց զօրութիւնն ասուգիւ այնչափ տեղ միայն էր, ուր յառաջագահ կը կենդանի եւ պահապանէր կը շընէին։ Անկէ անգին Պատերազմողը զամենքն ոտք կը հանէին պանդակապետներ առաջնորդ առած, որոնք իրենց ստացուածքը թող ինք բրաւ։

Հրացան ձեռուներն, տեղաց ճիշդ տեղեկութեամբ Գաղղիացաց ահաւել թշնամիքն եղած էին։

Պայտնի պտղառային հարուստներն Պիտառա գետակը կը հասէ, որուն ափունքը հին քաղեղէն կամրիով մտնաւոր հետ կը կապուին։ Հոն գիւղացազոր մը կայ քանի մի հարիւր տներով։ Սակայն այս ատեն գրեթէ թափուր են անմարդի էր։ Միայն ծեղր, կանայք եւ աղպէք մնացել էին։ Ով որ հրացան կրէ կրնար կամ Գեւայի զօրէն տակ սպանկական զօրաց մէջ էր, եւ կամ լերանց վրայ Պատերազմողաց գնդին կ'երթար կը յարէր։ Գաղղիացի զօրաց երկու դասակն այս գիւղացազոր բռնած էր, սրունքն կէս դասակ մը Գաղղիւնյի Մարգիթին մտակալ որսի բեղքն իրեն յարմար գիտանոց ընտրած էր։ Հոն կը ընտիր նսեւ մէկ դասակին հարիւրապետը, իսկ միւս դասակին հարիւրապետը քաղաքապետին քով հիւր էր, եւ որովհետեւ ասորիանաւ մեծագոյն էր, գիւղացազորին հրամանատարութիւն կ'ընէր։

Մարգիթը զարմանալի կերպով՝ բերդը չէր թողած, այլ ինք զինք քաղաքավար հիւրերկալ կ'ընծայեցըներ իւր անկող հիւրերուն։ Վարմունքն այնպէս կ'երեւար՝ որ թէեւ ինք Գաղղիացաց ռաբութեանց այնչափ հաճուհաւ չէր, սակայն չէր ցուցըներ այնչափ ընդգիծութիւն՝ որով իւր հայրենակիցներն ընդհանրապէս։ Առանձին եղանակաւ զգգհուցութիւն կը յայտնէր Պատերազմողաց շափաղանցութեան վրայ, եւ թէ՛ ծառայողը մեծագոյն մասն համալսարան այնքանով զգեստուն հետ փոխած եւ այն գնդերուն յարած էին։ Եւ որովհետեւ Մարգիթը միշտ նոյն կը մնար, գաղղիացի հարիւրապետը տակաւ տակաւ սկսաւ փռան վտահել։ Մարգիթն որսի երթալով՝ որ երբեմն օրն ամբողջ կը տեւէր, յառաջագոյն կատականք կը դիտուէր, բայց յետոյ ապառ թողուցաւ։ Գիւրաքաղին մէջ Մարգիթն Եստուրի, Թագաւորին եւ հայրենեաց մասնիչ կը համարուէր։ Եւ գաղղիացի զօրքն այնչափ աւել կ'ընէր վտան վտանահալ, որով տեսաւ թէ կանայք սովորական կերպով զինք կը նստատէին։

Բայց Մարգիթն ստով մեծարելի չեղաւ։ Վասն զի որչափ ալ Գաղղիացիք ընդգիծալարծ Սպանիացաց կատաղած էին, միշտ արհամարհ կ'երեւար իրենց այն անձն՝ որ հայրենեաց թիկունք կը դարձնէ։ Մանաւանդ որ համարն եղած էր՝ թէ Մարգիթն զհայրենակիցները կերպապէս կը մասնէ։ Այս համարը բոլորովն անհիմն չէր։ Վասն զի շատ անգամ Մարգիթն որսէ դարձած ժամանակ՝ Վարմի հարիւրապետին կ'ընդունէր՝ թէ մօտ տեղեր Պատերազմողաց խումբ մը նշմարած է, որ կ'ուզէ յառաջագահ զօրաց փոքր գնդին վրայ յարձակել։ Եւ այսպէս հարիւրապետը շատ անգամ կրցաւ իւր զօրաց հրաման առլ ի զեպ ժամուն կազմ գտնուիլ եւ յարձակումն իւր միջէ։ Պատերազմողց այն ատեն պատերազմի ձեւը չէին զարներ, այլ քանի մը հրացան արձակելէն ետեւ, երբ որ կը տեսնէին թէ անկարելի է յանդարծ յարձակիլ, իրենց անկոն լեռներն ու լեռանցանկը կը քաշուէին։ Բնականապէս Մարգիթը չէր կրնար գիտնալ ամէն յարձակումներն որ կը մասնէին, որով շատ ան-

դամ կը հանգիպէր՝ որ երբ Պատերազանդը քանի որ շարժած բոլորակին անհետ եղած կ'երեւային, յանկարծ Գաղղիացուց վառօդի կամ պարէնի կառ-
քերը կը բռնուէին, եւ ինչ որ առնուէ տանիւ կտրել չէր, կը փնայուէր:

(Շարունակւի):

ՄԱՐԿԵՐԱՅԵՐ

ՆՈՐԱՆՈՒՐԵ

Այսօրինի ամենամեծ հնոպայէր:

Ամերիկա ոչ միայն ատտեղադիտութեամբ անուանի է, այլ նաեւ ատտեղադիտական ապակի-
ներ շինելու մէջ ուրիշ երկիրներէ զերազանցած է: Թէեւ Միացեալ Նահանգը եւրոպական ազգաց չափ գիտութեամբ արդիւնք չունենան, սակայն առ-
տեղադիտական նշանաւոր գիտեր անոնցմէ եղած են, ինչպէս Հրատ մուրակին երկու արբանեակը կամ լուսինը, զոր Աստի Հալլ գտաւ, եւ ուրիշ մուրակ-
ներ ու գիտաւորներ: Այս գիտերը կարելի եղան այն հեռագէտներով (telescope) զոր Պատմընցի Ալվան Գլարզ գտաւ: Ալվան Գլարզ ինքն իրեն ստաւ ոսպեր (lenticle) յղելէ, եւ այսօրուան օրս աշ-
խարհիս գրեթէ ամեն կողմանէ յանձնարարութիւն կ'ընդունին: Մեծ անուշ հանցք այն հեռագիտով՝
զոր Տորբլագ գիտանացին համար շինած է: Այն ժամանակէ վեր սկսած է ամենամեծ ոսպեր շինել-
իսկ հիմայ աշխարհիս ամենամեծ ոսպը կը շինէ, որ
գերէ 25 տարի յառաջ անկարելի կը համարուէր: Լիւի Գալիլէոնիցի միլիոնաւորը 700,000 տալար
թողուցած է, որպէս զի գիտանաց մը շինուի հան-
գերձ ամենայն կարեւորքը, եւ ըստ կարի մեծ եւ
ընտրի հեռագէտ մ'այս գիտանացին համար շինել
արուի: Ալվան Գլարզ ասիէ երկու տարի յառաջ
մեծք զորկաւ այս գործոյս: Ապակից գործատեր
գաղղիացի մը միայն կրցաւ բոլորակ ապակիներ շի-
նել, բայց երկու անարատ բոլորակ հագեց յաշնդե-
ցաւ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը 25,000 տալար արժեց:
Զատնք պէտք էր յղել: Այս գործը շատ գծուա-
րին եւ ժամանակի կարօտ է, վստի զի բոլոր ամառի
միայն պիտի ըլլայ: անոր համար միայն մէկ բոլորակ
յղկելու ամբողջ տարի մը պէտք եղաւ: Նրկու ու-
պերն ալ գրեթէ լնցած են, եւ հիմայ աւուրէ խո-
շակի մէջ պիտի հաստատուին, որուն տրա-
մագիծն է գրեթէ մէկ ետքս (≈ 3 ոտք, կամ
9/11,393 մետր) եւ երկայնութիւնը՝ 57 ոտք: Ար
կարծուի որ այս հեռագիտով լուսինը 100 միլոն
հեռաւորութեամբ պիտի տեսնուի: Ամերիկացի
գիտանացը շինուած է Գալիլէոնի Սանդա Գլա-
րա քաղքին Հէմիլթըն լեռան վրայ, եւ արդեն
այս տարի կրնայ գործածուիլ: Լեռան վրայ ելելու
գեղեցիկ կառուոյ մը կայ շինուած, որ 78,000 տա-
լար արժաւ է: Անգղիացի լրագիր մը կը կարծէ՝ թէ
այս հեռագէտն օր լննայ, լուսնայ այն աւարկաներն
որ մեծ տան մը չափ են, որոշ պիտի տեսնեն:

Նոր մուրակներ:

Նորերս երեք նոր ատտեղադիտ (asteroide)
մանրիկ մուրակ) գտնուեցաւ: Գ. Ֆ. Հ. Փիթէրս
ի Գլինթերն (Նիւ Եորք) 1886 Հոկտ. 31ին հաս մը,
եւ Փալիզա Ալենայի ատտեղադիտը Նոյեմբեր 3ին
երկու հաս գտաւ: Ասով ատտեղադիտներու թիւն
եղաւ 263, որոնցմէ 57ը Փալիզա, եւ 45ը Փիթէրս
գտած է:

ՏՆՏԵՍԱԿՈՒՆ

Միջնորդ հնոպընդունի միջոց:

Այսօրէն միներ տեղէ մը հեռացրելէ, կամ
արգելելու որ տունը չմտնեն. առ վարդաւարդի
(oleandre, զգա՞ւ) տերեւ, շրջցիւր եւ անդի մէջ
մանրած՝ խառնէ աւաքով, եւ ցանէ այն տեղերն
ուր բնդհանրապէս միներ կը պահուէր: Միները
վարդաւարդի հատին շին գիմանաւ:

Խնձորի գործածութիւնը:

Արեւիկէ յառաջ եւ վերջը կաննաւոր կեր-
պով խնձոր ուտելը շատ օգտակար է մարտնչու-
թեան: Գաղղիացի երեւելի բժիշկ մը կ'ըսէ, թէ
Բարիզի մէջ ստամոքսացաւի եւ մտղձակաւի նուա-
զումը խնձորի յաճախ գործածութեան միայն տա-
լու է: Նոյն բժիշկը կը հաստատէ, թէ խնձորն հիւ-
սնդուցիլ է անց յառաջարկէ, եւ ջղերը կը զօրացնէ
եւ շատ անձգաբար եւ մարտնչական է: Ինչպէս
կ'ըսուի, Բարիզ մեծը միայն գրեթէ 100 միլիոն
խնձոր կը սպառէ: Ասոր ստուգութեան շնորհ ու-
ղեր վկայի: Բայց այն ստուգ է թէ Գաղղիացիք
միգակեր են:

ՓՈՒՆԵՐԱՌՈՒՐԵ

Ժողովոս հրապտեցր:

Աստուից ծովուն եղերը Պարսւ քաղքին
առջեւ, որ Ռուսի քարածիծոյն (petrole) գիտաւոր
հանքն է, զորոտնաց հանք յառուի նաւադա-
ցութիւններ կ'ըլլան՝ ծովու վրայ կրակ ձգելու կամ
ծովը վառելու համար: Այս միայն Կասպից ծովուն
երկու (արեւելեան եւ արեւմտեան) եղերն առաւ
նաւթ կ'ըլլայ, այլ նաեւ ծովուն յատակն ալ. եւ
եթէ հոս ծովը մը բացուի, գաղղ ծովուն երեսը
կ'ելլէ: Արիւիկ վիմայուն հրք ծովուն երեսը պղզ-
պալակ տեսնուի: Եթէ միւս այս գաղերը բռնկընէ,
մէկէն հրքէ՛՛ մը կ'ելլէ որ տարածուի ծովուն վրայ
եւ կը վառի միջեւ: Հոյ՜ը մարէ: Այլուղ ծովը շատ
գեղեցիկ տեսարան կը բանայ հանդիսատեսաց առ-
ջեւ: այս արածառաւ իրկուսները շատ նաւա-
գնացութիւններ կ'ըլլան ծովուն վառել տեսնելու
համար: Դանապարհոր մ'այսպէս կը պատմէ: "Հը-
գենաւակ մը վարեցցին, եւ ապին անդին նաւել
ետեւ: մը բաղդացած տեղն հասանք: Ինչ մ'այնաւ
յառաջ վարեցցին, որ յարմար տեղ մը գտնեց
եւ կրակը հովէն պաշտպանեց: Այն միջոցին նաւ-
ատարի եր խորէ մը վառած շիւ ծով նետեց, եւ
նոյնհետայն լուսոյ հեղիւ մը ընկան խաւար փա-
րատեց: 2ի կրնար արեւ հրքէ՛՛ համեմատուիլ այս